

The language, identity and culture of ethnic minorities in the Central European contexts

[Jazyk, identita a kultúra etnických minorít v stredoeuroopských súvislostiach]

Ladislav Lenovsky

DOI: 10.18355/XL.2018.11.04.11

Abstract

Language and cultural diversity is a brand of Central Europe. The genesis and present existence of European nations, minorities and ethnographical groups is the origin result of specific historical processes and current trends. Slovaks as a nation with their own state, as well as minorities abroad; and the territory of Slovakia with its own minorities, are representatives of the Central European multicultural and multiethnic system, which consists of unique linguistic and ethnocultural entities. From the post-Osmanic period (colonization and revitalization), through the national revival (disintegration of the monarchy) and the "reformatting" of Europe (national states), to the eurounionization and globalization trends, these communities are the mirror of general and specific influences that has so far been reflected in their unique identity, language and culture.

Key words: language, culture, identity, minority, Slovaks, Slovakia

Anotácia

Jazyková a kultúrna diverzita je charakterovou črtou strednej Európy. Vývoj a súčasné jestvovanie prítomných národov, minorít a etnografických skupín je originálnym výsledkom špecifických historických procesov aj aktuálnych trendov. Slováci ako národ s vlastným štátom, aj ako minority v zahraničí; a územie Slovenska s vlastnými minoritami, sú reprezentantmi stredoeurópskeho multikultúrneho a multietnického systému, ktorý pozostáva s jedinečných jazykových a etnokultúrnych entít. Od postosmanského obdobia (kolonizácia a revitalizácia), cez národné obrozenie (rozpad monarchie) a "preformátovanie" Európy (národné štáty), až po eurounionizačné a globalizačné trendy, sú tieto spoločenstvá zrkadlom všeobecných aj špecifických vplyvov, ktoré sa dodnes prejavujú v ich jedinečnej identite, jazyku a kultúre.

Kľúčové slová: jazyk, kultúra, identita, minorita, Slováci, Slovensko

ÚVOD

Národ je dôležitá jazyková, etnická, kultúrna, spoločenská a ešte stále aj politicko-ekonomická jednotka. Jazyková a etnická rozmanitosť Európy, konštituovaná do štátov etablovaných na národnom princípe spolu s legitimizáciou a inštitucionalizáciou národnostných minorít, etnických a etnografických skupín, je jej charakterovou črtou a jedinečným, i keď niekedy bolestivým, výsledkom humanizmu vo svojej najrýdzejšej podobe. Národná, národnostná, etnická identita a občianska

príslušnosť sú jedny z najvýznamnejších identít, ktorými súčasný európsky človek disponuje. Niekedy neuvedomované a latentne, inokedy manifestne a úmyselne ovplyvňujú najzávažnejšie otázky jeho života.

Slováci žijúci mimo územia Slovenska sú súčasťou slovenského národa. Ich kultúra je súčasťou kultúry Slovenska, aj slovenskej kultúry, ktorá sa bytostne neviaže na geografický priestor Slovenska. Ich jazyk je súčasťou systému slovenského jazyka, aj keď má vlastný život. Tito Slováci súčasne, ako príslušníci národnostných minorít, sú občanmi štátov, kde sa narodili, kde po generácie žijú, kde žili ich predkovia, kde je ich skutočný domov. Ich kultúra je neoddeliteľnou súčasťou kultúry týchto štátov a ich jazyk je súčasťou jazykového spektra týchto štátov. Ich kultúrna a jazyková identita je formovaná príslušnosťou k národnej kultúre a jazyku, k regionálnej kultúre a jazyku (neraz pozostávajúcich z ďalších inoetnických jazykov a kultúr), príslušnosťou ku kultúre a jazyku majority, aj ku kultúre európskej a v najširších kontextoch i svetovej.

Podobne etnicky rozmanité je aj územie Slovenska, kde žijú etablované etnické minority a etnografické skupiny s vlastnými konceptami kultúrneho dedičstva, inštitúciami, organizáciami, podujatiami a členskou základňou. Okrem národnostných skupín, ktoré sú súčasťou svojich národov/štátov je potrebné venovať pozornosť aj takým entitám založeným na etnickom princípe, ktoré doteraz neboli predmetom záujmu, boli marginalizované, alebo zanikajú. Jednou z takých etnických skupín sú Huncokári, drevorubači nemeckého pôvodu, ktorí sa usadili v Malých Karpatoch. Ich potomkovia sa dnes aktívne hlásia ku kultúrnemu dedičstvu svojich predkov, identifikujú sa s nimi a snažia sa o revitalizáciu.

Slováci južne od hranice Slovenska naopak, dodnes žijú v početných enklávach, aj v diasporicky pretrvávajúcich skupinách. Ich prítomnosť južne od územia Slovenska je výsledkom najmä post-osmanskej etapy vývoja Rakúsko-Uhorska, následne vplyvov formovania Európy 20. storočia na princípe národných štátov (vrátane obidvoch svetových vojen, repatriácie, emigrácie a reemigrácie) a v súčasnosti aj projektu „novej“ Európy 21. storočia – multikultúrnej, globalizovanej, čoraz viac deetnizovanej, denacionalizovanej.

Stredoeurópske minority už po generácie prežívajú aj zanikajú pod vplyvom historickej turbulentnosti tohto priestoru, vo víchre „veľkých“ geopolitických ideových, ekonomických a technologických trendov, vo vetre vnútroštátnych stratégií a nálad, ale aj v pnutiach a vibráciách endogénneho vývoja a vzťahov s bezprostredne obklopujúcim prostredím. Súčasný jestvovanie týchto komunit je preto nielen výsledkom historického vývoja (pomerne dobre prebádaného etnológiou, historiografiou, jazykovedou či vedami o umení¹), ale odzrkadľuje, absorbuje a zápasí aj s aktuálnymi vplyvmi – niekedy len ďalšími variantmi tradičných geopolitických a etnických procesov, inokedy s úplne novými globalizačnými, technologickými, sociokultúrnymi a ideovými procesmi.²

¹ K problematike bližšie napríklad: etnologické práce - Botík 2007, Divičanová 1996, 1999, Šatava 1994, 2013, historiografické práce - Kmeť 2010, 2011, 2012, 2013, Šutaj 2005, umenovedné práce – Babiak 2016, kulturologické práce – Kováčová 2011, 2014, sociolingvistické práce – Uhrinová 2006, 2008, Tušková 2010, 2011, 2016.

² Podľa cenzov v jednotlivých krajinách bol stav v roku 2011 nasledovný (krajiná, počet): Chorvátsko, 4.753 [Population by ethnicity, by towns/municipalities, 2011]; Maďarsko, 35.208

Na rozdiel od Slovákov v Srbsku, Rumunsku, čiastočne i Chorvátsku a Maďarsku, Huncokári vo svojej autochtónnej podobe už zanikli. Žije len ich odkaz, artefakty, spomienky, útržky špecifického jazyka, slovesného folklóru a gastronómie. I napriek tomu sa do niekoľkých občianskych združení sformovali skupiny ich potomkov, stretávajú sa, organizujú špecifické podujatia a realizujú stratégie na udržanie kontinuity, prípadne šírenia povedomia vo verejnej sfére a budovania minoritnej časti identity u svojej mladej generácie (Slobodová Nováková, 2017:67-78).

Cieľom príspevku je objasniť vzťah medzi jazykom, identitou a kultúrou v prostredí etnických minorít v aktuálnych kontextoch strednej Európy na vybraných príkladoch slovenských komunít v Maďarsku, Rumunsku, Srbsku, Chorvátsku a takmer (alebo už) zaniknutej minority nemeckých drevorubačov v Malých Karpatoch, ktoré sú predmetom revitalizačných aktivít. Materiál bol získaný terénnym výskumom v rokoch 2005-2018.³ Priebežne bol spracovávaný, analyzovaný a interpretovaný prostredníctvom čiastkových aj syntetických výstupov. Originálnosť prítomného príspevku spočíva vo vytvorení mozaiky na prvý pohľad rozmanitých príkladov z vybraných skúmaných komunít, ktorej cieľom je odhalenie relevantných kontextov medzi minoritným jazykom, identitou a kultúrou, aktualizovaných cez aspekt revitalizácie.

1. Dolná zem

V súvislosti s etnogenézou slovenských komunít žijúcich južne od hranice súčasného Slovenska je dôležitou metodologickou, interpretačnou aj terminologickou otázkou definovanie Dolnej zeme. Dolná zem je špecifický kultúrno-historický a geografický priestor v Karpatskej kotline, v medzirieči Dunaja a Tisy. Od stredoveku tento pojem označoval centrálnu časť Uhorska. Po rozpade monarchie v roku 1918 jeho politický význam zanikol. (Botík, Slavkovský, 1995) Územie Dolnej zeme pripadlo novovzniknutým štátom – Maďarsku, Rumunsku a čiastočne Juhoslávii.

[National data 2017]; Rumunsko, 13.654 [Populatia dupa etnie la recensamintele 2017]; Srbsko, 52.750. [РЕЗУЛТАТИ ПОПИСА... 2016:14]

³ Výskumné lokality boli: Maďarsko – zadunajská dedina Jášť (Jásd) v oblasti Bakonského lesa, pilišský Senváclav (Pilisszentlászló), novohradský Veňarec (Vanyarc), pripeštianska Šára (Sári), dnes časť mesta Dabaš (Dabas – Sári), podunajský Ed'ház (Dunaegyháza) a mesto Békešská Čaba (Békesesaba); Srbsko (autonómia Vojvodina) – báčske dediny Pivnica (Pivnice) a Silbaš (Silbaš), príbeľhradské Boľovce (Boljevci) a banátska Vojlovica (Vojlovica), dnes časť mesta Pančevo (Vojlovica – Pančevo); Rumunsko – mesto Nadlak (Nadlac) v aradskej oblasti, dedina v rumunskej časti Banátu Butín (Butin) a dve bihorské dediny Borumlak (Borumlaca) a Varzal (Varzari) v Sedmohradsku. Chorvátsko reprezentuje dedina Sofany (Soljani) v slavonskej časti Srijemu. (Lenovský, 2016, 2017)

Cieľom výskumu bolo: 1. získať, zaznamenať, spracovať a prezentovať materiál o doteraz vôbec alebo málo preskúmaných slovenských komunitách a rozšíriť tak existujúce poznatky a 2.verifikovať existujúce historické stereotypy o reprezentatívnosti lokality a konfrontovať ich s aktuálnym stavom a reálnymi perspektívami prítomných slovenských minorít. V Maďarsku išlo o týždňové jednorazové kolektívne výskumné pobyty, v Srbsku a Rumunsku o pobyty v dĺžke 7 – 10 dní, opakované tri-štyrikrát počas jedného roka v každej lokalite. V Chorvátsku o jeden dvojtýždňový pobyt.

Z kultúrno-historického hľadiska „*pod slovenskou Dolnou zemou rozumieme tie slovenské enklávy (osady, obce a agrárne mestá), ktoré vznikali v priebehu 18. a niektoré aj v priebehu 19. storočia južne od pomyslenej čiary Budapešť – Miškovec – Nové Mesto pod Šiatrom, predovšetkým však v tzv. békeško-čanádskej oblasti, Bácske, Srieeme a Banáte.*“ (Kmeť, 2011:50) Z kultúrno-geografického hľadiska ide o nížinné územie vymedzené Karpatskou kotlinou, typické miernym podnebím, dobrými hydrologickými podmienkami, mimoriadne vysokou bonitou pôdy, minimálnym geomorfologickým členením, nížinnou homogénnosťou. (Chrastina 2006, 2009, 2012) Z pohľadu kultúrnej ekológie je Dolná zem priestor „kultúry bieleho chleba“ - nížinné územie pestovania pšenice, kukurice, novšie sóje. Z etnologického hľadiska za Dolnú zem neraz považujeme celé územie južne od hranice Slovenska osídlené Slovákmi, kedy do nej zahrňujeme aj slovensko-maďarské pomedzie, Zadunajsko (na pravom brehu Dunaja), Zátisie (na ľavom brehu Tisy); autonómiu Vojvodinu; Bihorsko-salajskú oblasť a Bukovinu v Rumunsku; Slavóniu v Chorvátsku a pridunajské časti severného Bulharska. (K problematike Dolnej zeme bližšie napríklad Babiak, 2016, Botík, 2007, Divičanová, 1996, 1999.)

Najúžšie vymedzenie Dolnej zeme používajú samotní Dolnozemci. Pojem Dolná zem dodnes pretrval v povedomí, jazyku a kultúre jeho obyvateľov („náš dolnozemský chľebík“; „my dolnozemskí Slováci“; „my Dolnozemci“; „tu, na Dolnej zemi“ ap.). Za Dolnozemcov sa považujú len Slováci z územia juhovýchodného Maďarska a severozápadného Rumunska (békeško-čanádskej a aradsko-banátskej oblasti). Príbuzensky, jazykovo a kultúrne sú si oveľa bližší ako s ostatnými slovenskými komunitami, lebo oficiálna hranica existuje len 100 rokov.

Nejednotné historické, geografické, kultúrne, etnické, hospodársko-politické, spoločenské kritériá definovania tohto priestoru sa prelínajú v tom, že Dolná zem je historické územie osídľované v období 17. – 19. storočia stredo európskymi etnikami; špecifické a celistvé svojou nížinnou multietnickou a multikonfesionálnou kultúrou; s vlastným názvom a povedomím jej obyvateľov. V kontexte prítomnej práce je Dolná zem békeško-čanádska a aradsko-banátska oblasť. Dolná zem je súčasťou širšieho skúmaného priestoru južne od hranice Slovenska, vymedzeného lokalitami so slovenským osídlením.

2. Príbeh osídlenia

Identita slovenských obyvateľov z horných stolíc Uhorska bola konštruovaná na základe ich jazykovej, stavovskej, náboženskej a regionálnej príslušnosti. Až v súvislosti s národným obrozením sa začali etablovať ako etnický svojbytný spoločenský a národnostný minority. Kolonizácia Dolnej zeme bola riadený a masívny proces - dosídlenie existujúcej, založenie novej, alebo znovuzaloženie zaniknutej osady. Tento proces sa týkal viacerých v Rakúsko-Uhorsku prítomných etník. Niektoré lokality boli kolonizované ako etnický homogénne, v iných sa stretlo niekoľko európskych etník, náboženstiev, jazykov, regionálnych kultúr, spoločenských vrstiev a socioprofesionálnych skupín. Revitalizácia územia vlastníckymi (šľachtou, kráľom, armádou a cirkvou) prebiehala od prelomu 17. a 18. storočia do konca 19. storočia. V kontexte slovensky hovoriaceho obyvateľstva prebiehala v troch stupňoch:

1. z územia horného Uhorska (dnešného Slovenska) na územie dnešného Maďarska,

2. odtiaľ do Báčky, Banátu, Sriemu a Bihoru (časti dnešného Chorvátska, Srbska a Rumunska),

3. odtiaľ na územie Bulharska. (Botík, 2007:179-181)

Nasledujúce etapy a prúdy pozostávajú nielen z pohybov obyvateľov územia dnešného Slovenska na juh, ale aj z kaskádovitého presunu potomkov týchto kolonistov ďalej na juh. Predstavujú ich migrácie niekedy úplne odpútané od územia Slovenska a materského národa. Ich výsledkom sú osady založené až v 20. storočí alebo ďalšie dosídľovanie slovenských lokalít existujúcich z predchádzajúcich kolonizačných vln. Ide najmä o presun obyvateľov z hornatých oblastí do nížinných, z preľudnených do redšie osídlených, z chudobných do bohatších.⁴ Z toho dôvodu sú dnešné slovenské komunity neraz diverzifikované po stránke nárečia, vedomia pôvodu, kultúrnych tradícií, náboženskej príslušnosti a pod. Dôležitými faktormi neskoršieho vývoja sú aj emigrácia (do západnej Európy, zámoria a Austrálie v 20. storočí) a repatriácia do Československa (1946 – 1948), kedy sa niektoré slovenské komunity oslabili o výraznú časť. Ich miesto vyplnili zväčša práve Slováci z menej rozvinutých hornatých oblastí, alebo príslušníci majority, či iných minorít. Aj preto dnes v mnohých lokalitách so slovenským osídlením nachádzame pôvodom, jazykom a kultúrou pomerne heterogénne spoločenstvá, tvorené potomkami rodín, ktoré prišli priamo z územia Slovenska, aj rodín z lokalít osídlených v rámci nasledujúcich kolonizačných etáp a prúdov. Príkladom je sekundárna kolonizácia békešcabianskych a sarvašských Slovákov, ktorí v roku 1746 založili Slovenský Komlôš. Ďalší osadníci z týchto lokalít založili v roku 1754 Níredházu (Papuček, Balážová, 2001:156). Okrem záznamov v cirkevných matrikách na jednotlivých farských úradoch to dokazujú aj priezviská, rozdielne nárečové varianty (niekedy aj v rámci jednej dediny), prvky tradičnej kultúry, lokálna mytológia a kolektívna pamäť obyvateľov.

⁴ Papuček – Balážová pri kolonizácii územia dnešného Maďarska slovensky hovoriacimi osadníkmi z územia Slovenska rozlišujú tri etapy: 1. 1690 – 1711 – živelné sťahovanie poddaných z Nitrianskej, Novohradskej, Hontianskej a Abovskej stolice do oblastí ako prvých oslobodených spod osmanskej okupácie v severných častiach dnešného Maďarska (Zadunajsko, Piliš, maďarská časť Novohradu, peštianska a zemplínska oblasť). 2. 1711 – 1740 – zemepanská kolonizácia – riadený presun poddaných na oslobodené územia vlastníkov, zo slovenských oblastí západne od rieky Hron do Zadunajska a priestoru medzi Dunajom a Tisou. 3. 1740 – 1790 – vznik ďalších a dosídlenie existujúcich osád Slováckmi z rovnakých zdrojových oblastí (2001:155-156).

Podľa Babiaka dosídľovanie územia dnešného Srbska (najmä autonómie Vojvodina) Slováckmi je súčasťou všeobecnej kolonizačnej vlny, ktorá začína po roku 1740. V prvej etape tejto vlny, do roku 1790, bol dosídlený región Báčka osadníkmi z hornouhorských žúp (Novohradská, Hontianska, Liptovská, Zvolenská, Nitrianska). V ďalšej etape, na prelome 18. a 19. storočia, Slováci z územia Slovenska aj Báčky prišli do Banátu. V nasledujúcej etape, v druhej polovici 19. storočia a na prelome 19. a 20. storočia, dosídlili Sriem (2001:109-110).

Na územie dnešného Chorvátska, osobitne Slavónie – oblasti medzi riekami Sáva a Dráva, prichádzajú prví Slováci z Oravy a Kysúc už koncom 18. storočia (Martin-Našice), masívnejšie však v druhej polovici 19. storočia (Markovec, Jelisavec, Josipovec), poslední začiatkom 20. storočia (Bartalská, 2001:89-90).

Sťahovanie Slovákov na územie Rumunska prebiehalo v 2. polovici 18. a najmä v 1. polovici 19. storočia. V prvom prúde do aradsko-banátskych oblastí prichádzajú slovenskí kolonisti z územia Maďarska (ako sekundárna a terciálna kolonizácia). V ďalšom prúde, na prelome 18. a 19. storočia, do bihorského-salajskej, satmársko-marmarošskej oblasti a Bukoviny prichádzajú Slováci z Gemera, Šariša, Zemplína, Oravy, Kysúc a okolia Zvolena. Určitá časť z nich sa na prelome 19. a 20. storočia presunula do Bulharska (Štefanko, 2001:234).

Zakladanie a dosídľovanie dedín Slováckmi bolo v niektorých prípadoch zložitejšie, ako by sa na prvý pohľad mohlo zdať, čo úplne presne kopíruje a vypovedá o (nielen etnickej) géneze celého európskeho priestoru. Navyše, súčasný stav, kultúru a identitu týchto komunít v čoraz väčšej miere vysvetľuje nie príchod prvých Slovákov (o ktorých je najčastejšie reč), ale následné, neraz obojsmerné, migrácie ľudí a difúzie kultúr. Tak začalo, niekde až tristoročné spolužitie slovenských prisťahovalcov a ich potomkov s novými susedmi, v odlišných, nezriedka dovtedy nepoznaných podmienkach.

3. Identita

Identita v najširšom filozofickom význame znamená zhodnosť, totožnosť, vlastnosť toho, čo je identické/zhodné i keď aj rozličným spôsobom vnímané alebo nazývané. Zo psychologického hľadiska získaním identity sa jednotlivec radí k danému typu entity, s ktorou samou alebo s jej vlastnosťami sa stotožňuje, alebo sa cíti byť jej súčasťou. Identita je výsledkom identifikácie - procesu stvárňovania seba samého podľa vzoru iného. Jednotlivec si osvojuje vlastnosti iného človeka/skupiny a vykazuje podobné správanie. (Krech, Cretchfield, Ballachey, 1968:151) Fay popiera substancijné Ja iba ako atomisticky chápanú elementárnu, zapúzdrenú entitu. Identifikácia je proces interaktívny a sociálny. Pozostáva z autoidentifikácie (uvedomenia si vyčlenenia od rozdielneho) a vyčleňovania inými. (Fay, 2004:64) V sociálnom jestvovaní prostredníctvom spoločnej kultúry sa vytvára identita ako jeden z výsledkov tohto procesu. V osobe/skupine nie je nič, čo by jej identitu dopredu predurčovalo zvnútra. Nemá naprogramovaný svoj obsah, naopak, je maximálne otvorená a flexibilná voči svojmu prostrediu a významom, platným v prostredí svojej existencie. (Bačová, 2017) Socio-psychologická teória vychádza z faktu, že myseľ a osobnosť nie sú súčasťou ľudskej výbavy, ale konštruujú sa počas života pôsobením sociokultúrneho procesu. Zo sociálno-psychologického hľadiska, ktoré je v prípade výskumu komunít a malých spoločností existujúcich ako primárne skupiny najefektívnejším nástrojom, je identita „*to, čo môžeš povedať, že si. To, čo si, si vytváraš na základe toho, že ti povedia, že týmto môžeš byť*“ (Bačová, 2017 podľa Johnstone, 1973) Brubaker a Cooper definujú 5 najčastejších použití identity: 1. ako základ sociálneho a politického konania v protiklade k záujmu (Ja verzus univerzálny záujem); 2. ako kolektívny jav fundamentálnej rovnakosti členov skupiny; 3. ako jadro koncepcie Ja (individuálneho aj kolektívneho); 4. ako produkt sociálneho a politického konania (procesuálnosť a interaktívnosť identity); 5. ako produkt konkurujúcich diskurzov. Autori zdôrazňujú protikladnosť použitia 2. a 3. (založených na rovnakosti) oproti 1., 4. a 5. (ktoré rovnakosť odmietajú). (Findor, 2005:46-47 podľa Brubaker, Cooper, 2000:6-8)

Človek disponuje takým počtom identít, koľkých skupín je/cíti sa byť členom. Podľa symbolického interakcionizmu sú identity hierarchicky usporiadané. Komplexná, v podstate abstraktná a nepomenovateľná identita (Identita) je zložená z množstva parciálnych konkrétnych identít (podľa členstiev v skupinách). V konkrétnom procese identifikácie sa preto neprejavujú vždy všetky identity, ale len niektoré alebo jedna. Preto sa Identita môže javiť ako nejednoznačná, premenlivá, mnohofarebná a viacvýznamová. Záleží od konkrétnej identifikačnej situácie, ako sa v nej potrebuje/má človek/skupina identifikovať. (Lenovský, 2005) Evidentným

príkladom je etnická identifikácia príslušníkov slovenských komunít v skúmanom priestore, ktorí sa ako Slováci identifikujú príslušnými spôsobmi (symbolmi) v príslušných situáciách. V iných situáciách sa identifikujú inými symbolmi a inými identitami. Slovák, slovensky hovoriaci, muž, matka, krstní rodičia, katolík, gazda, Nadlačan, občan Srbska, dolnozемец - to všetko sú identity. Nie sú prvoplánovou účelovou nálepkou jednotlivca bez pozadia, ale kumulujú, selektujú a prelínajú sa od jeho narodenia až do smrti. Niektoré identity existujú len počas istých etáp života - sú ovplyvnené vekom, stavom, zamestnaním či aktuálnym bydliskom. Iné, naopak, môžu pretrvávajúť po celý život (napríklad lokálna, občianska, rodová, pohlavná identita), alebo aj po generácie (napríklad jazyková, etnická, náboženská, niekedy aj socioprofesijná identita). Identita neraz zostáva dôležitá aj po smrti, pre tých ostatných - stáva sa súčasťou kultúrneho dedičstva a pilierom identity celej society (napríklad v podobe odkazu, myšlienok a diela elít/významných osobností).

Aj predmetné slovenské komunity dokazujú, že ľudia, ktorí sú rovnakí/podobní etnicky, môžu z toho dôvodu byť rovnakí/podobní aj inak, napríklad kultúrne, jazykovo, socioprofesijne, nábožensky. Vytváranie skupín na etnickom princípe môže v minoritnom prostredí jednotlivcom poskytnúť efektívnejšie napĺňanie svojich cieľov prostredníctvom politického, spolkového, spoločenského a kultúrneho života. Niekedy, napríklad v etnicky homogénnom prostredí, iná reálna možnosť ani nie je.

Každá sociálna identita – príslušnosť ku skupine, je formovaná a podmienená zdieľaním jazyka, hodnôt, noriem, ideí a postojov (kultúry) tejto skupiny. Jedným z najsignifikantnejších socioidentifikačných prostriedkov je jazyk. Ako symbolický systém, komunikačný nástroj, časť kultúry a médium ešte väčšej časti kultúry, je jazyk v každej skupine jedinečný. Každá skupina na základe vlastných špecifik, ktoré ju odlišujú od ostatných skupín, používa svoj vlastný jazyk. Jazyková odlišnosť tu, samozrejme, spočíva aj v nárečiach, slangu, intonácii, výslovnosti, frázach, alebo aj v takmer nepostrehnuteľných jazykových nuansách, známych len najbližšiemu okruhu vlastných a „tých“ druhých. Ak ide o skupinu/spoločenstvo založené na etnickom princípe, vyjadrenie príslušnosti k nemu (etnická identita) je podmienené zdieľaním etnických znakov (etnokultúry). Jazyk je, zdalo by sa, jej neoddeliteľnou súčasťou a nenahraditeľnou zložkou. No tak, ako rozmanitá je etnicita (etnické čítanie) a kultúra (spôsob života a myslenia), a ako zložito je stratifikovaná identita, vrátane tej etnickej, v minoritných spoločenstvách je mnohotvárna podoba jazyka, jeho používanie, vzťah a príslušnosť k nemu (jazyková identita). Jazyková asimilácia, bilingvizmus, alebo (medzigeneračná) jazyková kontinuita predstavujú tie najzreteľnejšie a najzjednodušenejšie výsledky etnojazykových procesov v minoritnom prostredí. Niekde je jazyk podstatný a jazyková identita členstvo v etnickej komunite podmieňuje, inde členstvo v nej nepodmieňuje, lebo už zanikol, a integračnú a socializačnú funkciu jazykovej identity prevzali iné identity, napríklad kultúrna, lokálna, či generačná.

4. Enkláva, diaspora a jazykový ostrov

Pri výskume etnických minorít je vymedzenie minority a definovanie jej členov nevyhnutné. U Slovákov v Srbsku, Rumunsku, čiastočne i Chorvátsku je

možné uvažovať v intenciách enkláv a diaspor. Otázka pôvodu a jazyka je tu kľúčová, lebo ovládanie a používanie slovenčiny, spolu so slovenským pôvodom a deklarováním etnickej identity je pomerne jednoznačné. Nie vždy a všade je evidentné, či ide o enklávu alebo diasporu. Potvrdzujú to princípy jestvovania väčšiny komunít v Maďarsku, ktoré sú označované za slovenské. To, čo definuje etnickú enklávu (kultúrna kontinuita, medzigeneračná transmisia, reprodukcia kultúry, jazyka, etnickej identity a pod.), v týchto komunitách už nie je prítomné ako celok. A to, čo definuje etnickú diasporu, ešte nie je úplne najkomplexnejšou charakteristikou spôsobu existencie týchto ľudí. Pôvodne okrem prevládajúceho agrárneho spôsobu života bola ďalšou podstatnou črtou etnogenézy skúmaných Slovákov v celom priestore južne od hranice Slovenska etnoteritorialita – zoskupovanie sa do etnicky homogénnych územných a sídelných útvarov (regióny, dediny, časti, ulice). (Botík, 2007:179) Výsledkom bol vznik etnických enkláv. V Maďarsku, ale aj v prevažnej časti Chorvátska pôsobením asimilačných faktorov počas nasledujúcich generácií takéto slovenské komunity zanikli. Ak by súčasné jestvovanie ich potomkov (rodín a jednotlivcov) bolo charakteristické životom mimo vlastného etnického spoločenstva, „roztrúsenosťou“ v malých počtoch v majoritnom obkľúčení, prerušenou jazykovou, kultúrnou kontinuitou, išlo by o diasporu. Ich minoritnú existenciu v súčasnosti udržiava nielen inštitucionálna sféra (ako národnostnú), ale ešte stále aj komunitná (ako lokálnu). Slovenský genius loci skúmaných lokalít ešte nie je len historickým a ako kultúrne dedičstvo zaznamenaným javom, ale stále fenoménom, ktorý udržiavajú živí ľudia. I keď sú to najmä príslušníci najstaršej generácie, z ktorých za Slovákov sa už skoro nikto nepovažuje.

Aj z týchto dôvodov sa ako lepšia optika ponúka teória jazykových ostrovov. Umožňuje uchopiť komunity, ktorých členovia sa už etnicky jasne neidentifikujú ako minorita, v komunikácii nepoužívajú slovenský jazyk, ale etnokultúrne prvky a jazykové stopy sú ešte stále prítomné (napríklad znalosť slovenského jazyka u najstaršej, miestami aj strednej generácie). Slovenské obyvateľstvo v skúmanom území pochádza z rôznych oblastí severného Uhorska. Vo svojom pôvodnom prostredí hovorilo značne odlišnými nárečiami a popri nepochybne spoločných kultúrnych črtách si prinieslo aj špecifickú kultúru nesúcu regionálne znaky. Tieto jazykové a kultúrne odlišnosti sa zachovali dodnes a práve prostredníctvom nich vzniká etnická identita a etnicita súčasných komunít. Navyše, ich jazykové a kultúrne znaky vo veľkej miere determinovalo ich náboženstvo (katolicizmus/protestantizmus). (Divičanová 1999:30-31) Ak sa obyvatelia slovenského pôvodu v Maďarsku seriózne zamýšľajú nad tým, či sú Slováci alebo Maďari a čo to vlastne znamená, sami dobre vedia, že sú iného pôvodu ako maďarskí Maďari. Svoju etnicitu (ako etnické cítenie) logicky obracajú buď k vlasti (Maďarsku), ale aj/alebo k etnickému pôvodu. Ten definujú podľa jazyka predkov (akým jazykom rozprávali ich rodičia a starí rodičia). Čo prevládne, to rozhoduje pri autoidentifikácii, no na skutočnosti to nič nemení. Videnie slovenských komunít v Maďarsku nie ako Slovákov či obyvateľov slovenského pôvodu, ale ako slovenských jazykových ostrovov oslobodzuje týchto ľudí (aj bádateľov) od povinnosti etnicky sa identifikovať, lebo mnohí z nich toho ani pri najlepšej vôli nie sú schopní. Jazykové ostrovy sú mimoriadne efektívnym metodologickým východiskom, lebo odhaľujú

nielen jazyk a etnogenézu, ale aj všetky podstatné etnické, kultúrne, náboženské a priestorové charakteristiky.

Pojem jazykový ostrov úzko korešponduje s pojmom lokálna identita (príslušnosť k lokalite a lokálnej societe). Vypovedá nielen o mieste narodenia, bydlisku, pobyte, ale aj o najrozmanitejších charakteristikách lokality a lokálnej society (vo forme faktov, alebo stereotypov a mýtov). Nadlačan – obyvateľ mesta Nadlak, znamená aj Slovák, evanjelik, poľnohospodár, realizujúci kultúrne tradície slovenskej proveniencie, aktívne používajúci nadlackský variant slovenčiny atď. A to aj napriek tomu, že pre Nadlak je už dávno typická multietnickosť, multikonfesionálnosť, socioprofesijsná stratifikácia (neroľnícke zamestnania, emigrácia za prácou), kultúrna homogenizácia a deetnizácia miestnych obyčají životného a kalendárneho cyklu. V Nadlaku žijú aj takí Nadlačania, ktorí nezodpovedajú ani jednej zaužívanej charakteristike okrem lokálnej príslušnosti, dokonca ich je väčšina.

Pojem jazykový ostrov je determinovaný aj pojmom kultúrna identita – príslušnosť ku kultúre. Kultúrna identita sa z veľkej miery formuje prostredníctvom kultúrneho dedičstva. „*V dejinách dolnozemských Slovákov kultúra a umenie patria k najsilnejším oporám národnej identity. ...popri náboženskom a cirkevnom živote, školstve a pestovaní zvykov a tradícií, jednotlivé formy umenia boli a sú emblémami, ale aj výstavnými skriňami národného života dolnozemských Slovákov.*“ (Babiak, 2016:180) Kultúrne dedičstvo komunit potomkov Slovákov obsahuje množstvo prvkov slovenskej proveniencie. Pri úprimnej a serióznej snahe zachovať ho, aj keď primárne nie ako slovenské, ale ako lokálne, regionálne, či dedičstvo predkov, sa etnickým znakom nedá vyhnúť. Nie je zriedkavé, keď aj v takmer asimilovaných komunitách svoje dedičstvo zachovávajú a využívajú pomad'arčené, alebo deetnizované a lokalizované. Slovenský jazyk ako živý zanikol, ale ostatné tradície ostávajú.

Azda najreprezentatívnejším príkladom vz'ahu jazykovej a etnickej identity v prostredí európskych minorít je príbeh Békešskej Čaby. V roku 1718 bola slovenskými kolonistami z Novohradskej, Gemerskej a Hontianskej župy (Gomboš, 2005:18) znovu obnovená osada Békešská Čaba, kde v tom čase žilo 22 katolíckych rodín a staval sa malý kostol. V roku 1784 tu už žilo približne 10.000 Slovákov (slovensky hovoriacich Čabanov) a o 50 rokov neskôr 21.757. V roku 1857 sa z 26.705 Békeščabanov za Slovákov hlásilo 20.671 (77,2%). Čaba bola najväčšou dedinou Európy (lebo nemala štatút mesta) a najpočetnejším sídlom slovensky hovoriaceho obyvateľstva. Ani vo vtedy najväčších mestách na území Slovenska nežilo viac Slovákov. V roku 1900 v Čabe žilo 37.547 obyvateľov.⁵ Oficiálny štatút mesta získala v roku 1919 v rámci nového štátu – Maďarska. Pri sčítaní obyvateľstva v roku 1920, i napriek vrcholiacej maďarizácii a manipuláciám štatistík, boli Slováci s počtom 24.710 (52,98%) ešte stále v meste väčšinou. Za evanjelikov a. v. sa vtedy hlásilo 29.725 obyvateľov (63,79%), čo vzhľadom na to, že miestnymi evanjelikmi

⁵ Vtedy ju v počte Slovákov prekonalo hlavné mesto Budapešť, kde ich žilo 37.837. Zaujímavý je nárast počtu slovenského obyvateľstva v Budapešti, kde v roku 1869 úrady evidovali len 12300 Slovákov a v roku 1900 už takmer 38.000. Neoficiálne odhady hovoria o 60.000 – 80.000 Slovákoch, ktorí isté obdobia žili a pracovali v Budapešti. (Kováčová 2014:15)

boli takmer výlučne Slováci, upravuje aj ich skutočné etnické zastúpenie.⁶ (Borguľa, Švihran 1979, Jančovic, 2017) Počas výmeny obyvateľstva v rokoch 1946 – 1948 sa z Békešskej Čaby do Československa odsťahovalo 7.408 Slovákov (Šutaj, 2005), čo vzhľadom na počet tých, čo stali, nebolo veľa.

O pol storočia neskôr už bola etnická a jazyková situácia v meste úplne iná: podľa cenzu v roku 2001 sa z 67.968 obyvateľov mesta za Slovákov hlásilo 1.687, silnú väzbu k slovenskej kultúre deklarovalo 2.688 a používanie slovenčiny uviedlo 1.233 obyvateľov. V roku 2011 sa z 62.050 Čabanov za Slovákov hlásilo 1.881, materinský jazyk deklarovalo 665, používanie slovenčiny v rodinnom a priateľskom kruhu 1.133. Na základe toho bola slovenská príslušnosť pripísaná 2.513 Čabanom. (Elements of nationalit y affiliation of the population, 2011–Békéscsaba, 2017) V roku 2015 sa z približne 60.000 obyvateľov mesta 93,8 % hlásilo za Maďarov, 5,9 % za Slovákov, 0,6 % za Nemcov, 0,4 % za Rumunov a 0,4 % za Rómov. (Jančovic, 2017) V priebehu troch storočí sa z jednej osmanskou okupáciou zdevastovanej a vyľudnenej uhorskej osady počas prvej polovice jej novej existencie stala takmer 40-tisícová slovenská dedina a počas polovice druhej maďarské vyše 60-tisícové župné mesto s oficiálnym 5,9% zastúpením Slovákov. Pritom nešlo o výmenu obyvateľstva za iné. Békešská Čaba je dnes svetoznáma svojou klobásou a klobásovým festivalom, ktoré sa stali hungarikom a o ich slovenskej proveniencii takmer nikde nie je ani zmienka.

Tlak obklopujúcej majority, politika štátu aj snaha miestnych byť čo najlojálnejšími a najlepšimi občanmi svojej vlasti ich nútili/motivovali zameniť svoj minoritný status za majoritný. Minoritná identita bola prekážkou plnohodnotného života a využívania existujúcich možností profitu v majoritnej spoločnosti. Pomadžarčenie, vrátane mena a priezviska, bolo podmienkou získania dobrého zamestnania, napríklad v štátnej správe, no aj vzdelania a spoločenského uznania. Deti boli za používanie slovenčiny v školách (aj mimo výučby), i na ulici trestané, slovenskí učitelia a kňazi boli nahrádzaní maďarskými a pod. Jedným z najvýznamnejších nástrojov tejto premeny bola výmena materinského jazyka. Realizovala sa elimináciou príležitostí používania slovenského jazyka pod vplyvom jeho negatívneho heteroobrazu v majoritnej spoločnosti, čo vyústilo do jeho nahrádzania maďarčinou nielen vo sfére spoločenského, verejného, náboženského, politického, profesijného života a vzdelávania, ale aj v komunitnom a rodinnom živote. Keďže túto úroveň „neovládal“ štát ani majorita, možno konštatovať, že zmena etnickej identity a výmena materinského jazyka bola rozhodnutím samotných príslušníkov minorít. Navyše, slovenčina tu stratila úplne všetky funkcie. Za najvyšší spoločenský princíp v Maďarsku sa permanentne považuje (aj vyžaduje) štátna príslušnosť. S tým sa stotožňuje nielen majorita, ale i prevažná časť potomkov Slovákov v Maďarsku. Príbeh Slovákov v Békešskej Čabe dokazuje, že schopnosť jednotlivcov aj najpočetnejších etnických spoločenstiev meniť tie svoje identity, o

⁶ Hlásenie sa Slovákov k maďarskej národnosti alebo jazyku bolo v Maďarsku bežné, keďže sa často považovali etnicky za Slovákov, ale svoju národnú príslušnosť chápali politicky. O generačnej maďarizácii svedčí aj to, že kým v roku 1890 žilo na území súčasného Maďarska 213.000 Slovákov, v roku 1910 to bolo len približne 163.000, pričom napríklad početnosť Slovákov vo vojvodinských stoliaciach v tom čase rástla. (Filadelfi 2012)

ktorých sa zväčša hovorí s pátosom, považujú sa za primordiálne a nezmeniteľné jadrá a piliere, dedičstvo predkov, je niekedy oveľa väčšia, ako by sa predpokladalo.

V Chorvátsku je situácia s postavením slovenského jazyka v slovenských komunitách podobná ako v Maďarsku ale z úplne iných dôvodov. Jazyková a etnická asimilácia Slovákov v Chorvátsku je spôsobená zhodnou náboženskou identitou katolíckej časti slovenskej minority s chorvátskou majoritou. Podobnosť jazykov si nevynútila potrebu vlastných kňazov. Navyše, pretrvávajúce náboženskej endogamie ako prevládajúceho princípu výberu manželského partnera do polovice 20. storočia podporilo uzatváranie katolíckych, i keď slovensko-chorvátskych manželstiev, kde slovenčina sa postupne zo života vytratila. Jazyk a identita pretrvali viac v prostredí evanjelickej časti chorvátskych Slovákov, ktorí ak si nemohli nájsť manželského partnera vo vlastnej skupine, našli si ho v slovenskom evanjelickom prostredí Vojvodiny. V súčasnosti však z dôvodu jazykovej podobnosti a straty funkcií slovenčiny v reálnom živote najmä v prostredí generácie detí a mládeže dochádza k jazykovej a etnickej asimilácii. Príkladom je dedina Soľany osídlená katolíckymi a evanjelickými Slovákami aj Chorvátmi. Fungujú tu dva folklórne súbory. V tom slovenskom členovia tancujú slovenské ľudové tance a spievajú slovenské ľudové piesne. Počas prestávok komunikujú v slovenčine, chorváčtine, alebo naraz v oboch jazykoch. V tom chorvátskom sa odohráva to isté, v „chorvátskom variante“. Niektorí členovia navštevujú obidva miestne folklórne súbory, ovládajú obidva jazyky. Ide predovšetkým o deti a mládež zo zmiešaných rodín. Dôvodom výberu súboru nie je výhradne etnická príslušnosť, ale kamarátska skupina a osobná preferencia (podľa repertoáru, kvality súboru, ktorý sa im viac páči). Pri deťoch a mládeži zo zmiešaných manželstiev etnický princíp ani nie je možné uplatňovať, lebo mnohí sa jasne etnicky identifikovať nedokážu/nechcú/nevidia na to relevantný dôvod. Faktom je, že potomkovia slovenských katolíkov sa tu dnes hlásia za Slovákov v oveľa menšej miere ako tých evanjelických i napriek tomu, že tiež ovládajú slovenský jazyk a majú slovenský pôvod. Za Slovákov tu všetci považujú tých evanjelických Soľančanov, lebo tí majú vlastné/odlišné vierovyznanie, ktoré sa permanentne realizuje v slovenskom jazyku.

V srbskej enkláve Vojlovica, dnes časti mesta Pančevo, je dodnes najreprezentatívnejšou lokálnou, etnickou a kultúrnou tradíciou chodenie s betlehemom. Vzťahuje sa na miestnych Slovákov, aj keď súčasťou lokálnej komunity sú dlhodobo aj Maďari, Rómovia, Rumuni, Macedónci, Srbi a ostatné etniká bývalej Juhoslávie. Betlehemska obchôdzka je súčasťou obyčají vianočného cyklu. Na Štedrý deň (24. 12.) začína večer po službách Božích. Slovenskí mládenci v príslušných kostýmoch a maskách zorganizovaní do skupiny betlehemcov⁷ navštevujú všetky slovenské domácnosti (cca 50 – 70), kde zahrajú betlehemsú hru (6 – 10 minút). Pochôdzka trvá zvyčajne do 7:00 nasledujúceho rána. Niekedy sú skupiny betlehemcov dve, podľa početnosti generácie mládencov. Ak ich pozvú aj miestne srbské a maďarské domácnosti, čo sa stáva zriedkavo, patrí sa navštíviť ich

⁷ Na čele skupiny je hviezdár, ďalej dvaja anjeli, traja králi a niekoľkí čobani (pastieri). Počet postáv je od 8 do 12. Za betlehemcov idú mládenci vo veku 12 – 15 rokov. V skupine sú približne do veku 20 – 25 rokov, resp. kým sa neoženia. V minulosti zvykli s betlehemom chodiť v ojedinelých prípadoch aj ženatí, podobne ako dnes starí mládenci.

a zahrať hru. Pozvaní sú najmä vtedy, ak z takejto rodiny majú mládenca v skupine betlehemcov. Pre mnohých slovenských mládencov je členstvo v betleheme jediná slovenská obyčaj, ktorú dodnes pravidelne realizujú. V niektorých prípadoch členmi skupiny bývali aj miestni nemeckí, dodnes maďarskí či srbskí mládenci. Dôvodom je možnosť zarobiť si⁸, podmienkou priateľstvo. Znalosť slovenského jazyka nie je nevyhnutná, lebo nie všetky postavy v hre rozprávajú.

Z pohľadu interetnických a interkonfesionálnych vzťahov vo Vojlovici je zaujímavé, že slovenskí mládenci sú výhradne evanjelici a. v., maďarskí sú reformovaní (kalvíni), srbskí sú pravoslávni, pričom betlehemska obchôdzka sa v skúmanom priestore v slovenskom evanjelickom, ani kalvínskom, ani pravoslávnom prostredí nikde nevyskytuje. Viaže sa výlučne na katolicizmus. Rovnako je tomu aj v rumunskej bihorskosalajskej oblasti so slovenským katolíckym osídlením, kde sa betlehemske obchôdzky mládencov ešte realizujú tiež a kde sú členmi skupín nezriedka rumunskí priatelia. A to i napriek tomu, že sú pravoslávneho vierovyznania a túto tradíciu nemajú. Túto tradíciu priniesli a realizujú aj katolícky Slováci z Bihoru, ktorí sa presídlili do nížinných evanjelickými Slovákmi obývaných lokalít (napr. mesto Nadlak, dedina Butín). Na tradovaní etnických prvkov jednej minority sa tak zúčastňujú príslušníci iných minorít, alebo majority. Všetci zúčastnení to považujú za prirodzený proces, lebo organizačným princípom pre ich nie je jazyková či etnická identita, ale lokálna a sociálna identita.

5. Revitalizácia jazyka, identity a kultúry

Výsledkom aktuálnych demografických, asimilačných a globalizačných trendov je vyľudňovanie lokálnych komunít. To eliminuje perspektívy nielen rozvoja, ale aj pretrvania minorít. Alarmujúca situácia z pohľadu zachovania slovenského jazyka, reprodukcie minoritnej kultúry a etnickej identity v skúmaných slovenských komunitách je faktom. V Maďarsku a Chorvátsku je tento stav spôsobený predovšetkým asimiláciou predchádzajúcich generácií, čiastočne aj odchodom mládeže a mladých rodín v produktívnom veku do miest (najmä v Maďarsku), alebo z Chorvátska do zahraničia. V Srbsku a Rumunsku vždy boli, aj sú asimilačné tlaky oveľa menšie, ale situácia je podobná, spôsobená odchodmi do miest, zahraničia, najmä na Slovensko. Návratnosť tých, ktorí odchádzajú, je malá.

I napriek tomu, zaujímavým je aj čoraz menej ojedinelý proces, kedy sa už asimilovaní potomkovia učia jazyk svojich predkov, zaujímajú sa a obnovujú už zaniknuté kultúrne tradície, organizujú nové podujatia, zakladajú minoritné inštitúcie a organizácie. Vedomie spoločného pôvodu a informácie o spoločnej, od ostatných odlišnej histórii a kultúre stimulujú ich spolupatričnosť, vytvárajú pocit výnimočnosti. Proces revitalizácie minorít je podmienený vysokým stupňom jazykovej, etnickej aj kultúrnej asimilácie. V situácii, keď z jazyka a tradícií zostalo len torzo, a stopy vo vlastnom sociokultúrnom priestore sú prítomné len v prostredí najstaršej generácie, alebo už len v jej kolektívnej pamäti, sa tieto stopy stávajú exkluzívnymi. Čím menej ich je, tým hodnotnejšími sú. Z každodennej a samozrejmej záležitosti sa stáva

⁸ V každom dome dostávajú fľašu vína a 500 - 1000 dinárov (približne 5 – 10 eur). Peniaze zbiera posledný – hviezdár. Ráno si ich rozdelia zaužívaným spôsobom – na cirkevné účely venujú od 3000 (cca 30 eur) do 10000 dinárov (cca 90 eur). Darovanú sumu vždy vyhlási farár na bohoslužbách 25., alebo 26. 12. Ostatné peniaze si betlehemci rozdelia rovnakým dielom.

hodnota až vtedy, keď sa vytratí každodennosť a samozrejmosť. (Ambrózy, Králik, Martin, 2017, Kondrla, Králik, 2016, Kondrla, Pavlíková, 2016)

Napríklad v Maďarsku dnes pôsobí takmer 100 oficiálnych slovenských národnostných inštitúcií a organizácií. (Spolky a organizácie 2017) Slováci tu majú založených 116 miestnych menšinových samospráv, viac majú len Rómovia (999) a Nemci (377). (Kokaisl a kol., 2014:125) Slovenčinu sa učí (alebo sa s ňou dostáva do kontaktu) približne 6.300 detí v 46 základných a 72 materských školách. V Maďarsku sú dve slovenské národnostné gymnáziá – v Budapešti a v Békéšskej Čabe. Slovenčina ako cudzí jazyk sa vyučuje aj na strednej škole v Novom Meste pod Šiatrom a v Balašských Ďarmotách a v štyroch vysokoškolských inštitúciách. V každej z nich prebieha vysokoškolská príprava pedagógov a humanitne zameranej inteligencie. (Tri typy slovenských národnostných škôl v Maďarsku, 2015) Cieľom národnostnej politiky, vzdelávania a kultúry Slovákov v Maďarsku istotne nie je výchova nových Slovákov a slovenských „nejtív spívrov“ z maďarských detí a mládeže slovenského pôvodu. Rovnako nemožno hovoriť o masovosti. Ale nepochybniteľná a legitímna je ambícia vytvorenia podmienok na budovanie vzťahu mladých ľudí k jazyku a kultúre svojich najbližších predkov, poskytnutie špecifického kapitálu na zvýšenie ich konkurencieschopnosti.

Podobné snahy sú evidentné aj v Chorvátsku, i keď tam vzhľadom na rádovo menší ľudský potenciál, sú podmienky, možnosti, aj adresáti prítomní v oveľa menšej miere. V Rumunsku a Srbsku možno očakávať rovnaké revitalizačné potreby približne o dve, tri desaťročia, lebo generácia súčasných detí a mládeže je práve „na pomedi“ medzi dvoma jazykovými svetmi.

Vynikajúcim príkladom mobilizácie jednotlivcov, vytvárania komunity a minoritnej identity sú v úvode spomínaní potomkovia Huncokárov. Jazyk Huncokárov je v komunite ich potomkov nepoužívaný od druhej svetovej vojny a nachádza sa vo fáze „kriticky ohrozený“. Poslední traja používatelia, ktorí aktívne komunikujú, sú seniori narodení v roku 1930 a skôr (survivals). Ďalší, pamätníci (remembers), ktorých je približne 50, majú veľmi limitované znalosti (frázy, piesne, kratšie žánre).

Latentní noví hovoriaci (latent new speakers) sú najmladšia generácia potomkov, ktorí jazyk neovládajú, no majú oň záujem. Je ich 150. Zaujímavá je skupina záujemcov a sympatizantov „zvonka“, ktorá nie späť s etnickým pôvodom a identitou, ale s regionálnou prislusnosťou, citovými väzbami, osobnými záľubami, či náklonnosťou. (Šatava, 2017:324)

Pozornosť o problematiku revitalizácie je výsledkom zvýšeného vedeckého záujmu o jazykovú asimiláciu a zánik viacerých jazykov (Krauss, 1992; Brenzinger, 2007; Austin-Sallabank, 2011 a iní). Aplikovaný rozmer jazykovej revitalizácie predstavuje Joshua Fishmann (1991) so svojím dôrazom na zastavenie, resp. spomalenie etnojazykovej asimilácie. U mnohých etník sa to aj podarilo. (Šatava, 2017:323 a n.). Druhým aspektom je záujem potomkov samotných a spoločenská požiadavka po pomoci s revitalizáciou. Snom mnohých potomkov Huncokárov je osadenie tabúl s názvami osád a obcí, kde ich predkovia žili a pracovali, informačných tabúl na architektonicky a turisticky atraktívnych miestach spojených s Huncokármí, samozrejme, aj v huncokárčine, vybudovanie náučných chodníkov;

inscenovanie divadelných a hudobných predstavení v huncokárčine. (Slobodová Nováková, 2014:97-108) Dôvodom tohto záujmu je snaha zabrániť zanikaniu malých, regionálnych a menšinových jazykov, okolo ktorých sa vytvárajú komunity a identity aj potom, keď prestali byť jazykom bežnej komunikácie. To sa dosahuje pomocou divadla, hudby a folklóru, prekladov, večerných jazykových kurzov a pod. (Reershemius, 2009:131). Podľa Šatavu v súčasnosti možno pozorovať posuny v chápaní jazyka od „etnického aspektu“ (jazyk ako znak, majetok určitého etnika) k uvoľnenejšiemu konceptu, jazyku otvorenému všetkým adeptom, bez ohľadu na ich etnický pôvod či autoidentifikáciu. (Šatava, 2017:325)

Vedomostná a vedecko-výskumná báza o slovenských komunitách, ich jazyku a kultúre, je neporovnateľne väčšia oproti investigatívnej (až etnoarcheologickej) práci s veľmi náročnou kumuláciou poznatkov o jazyku Huncokárov. (Napríklad Fedičova dialektologická analýza huncokárčiny, 2014:109-119.) Odhliadnuc od vedeckého výskumu, vo fáze zániku jazyka, kultúry a minoritnej identity akéhokoľvek predtým aj početného spoločenstva, sú systémové revitalizačné stratégie mimoriadne dôležité a nenahraditeľné bez ohľadu na to, na aké spoločenstvo sú aplikované. (Ivanischeva 2016)

Záver

Európa je sociokultúrnym priestorom so špecificky organizovanou dynamikou. Táto dynamika je historicky založená na etnicite, ako kolektívnej forme spolupatričnosti. Na rozdiel od Afriky, či Blízkeho východu, kde ako primárny organizačný princíp dodnes prevláda kmeňový a náboženský nacionalizmus, alebo štátov Severnej Ameriky, ktorých spoločnosť je organizovaná na občianskom (deetnizovanom a dekonfesionizovanom) nacionalizme, je európska spoločnosť ešte stále definovaná pôvodne etnickým nacionalizmom, ktorý sa rozvinul do národného (ako štátotvorného) občianskeho nacionalizmu, spolu s etablovaním etnických minorít. To je skutočným dôvodom, prečo nie je možné zjednodušene a globálne aplikovať, možno niekde inde úspešné, interkultúrne, interetnické a interkonfesionálne stratégie naprieč touto systémovou rozmanitosťou. Z výskumu je evidentné, že relatívne bezproblémová koexistencia etnicky, nábožensky a kultúrne odlišných skupín so zachovaním ich kultúry a identity je v Európe možná. Dokonca je špecifickou črtou Európy a európskeho myslenia, ako je zrejmé na základe niektorých príkladov v prítomnej práci. Nevyhnutnosťou je však použitie príslušných stratégií, dodržanie postupov a rešpektovanie systémovosti týchto procesov. Rovnako evidentné je, že v prípade použitia iných postupov je možné veľmi úspešne etnicky, nábožensky a kultúrne homogenizovať na prvý pohľad nezlučiteľné etnické kolektivity, čoho dôkazom sú iné príklady a „príbehy“ prítomné v tejto práci. A pritom ide o jednu a tú istú Európu.

The article was published with the support of Slovak Research and Development Agency under the contract No. APVV 15-0360; Scientific Educational Grant Agency under the contract No. VEGA 1/0383/18; Culture Educational Grant Agency under the contract No. KEGA 037UMB-4/2018.

Bibliographic references

- AUSTIN, P. L. – SALLABANK, J. (eds.) 2011. *The Cambridge Handbook of Endangered Languages*. Cambridge: Cambridge University Press.
- BABIÁK, M. 2016. *Tradicia a identita*. Nadlac: Ivan Krasko.
- BABIÁK, M. 2001. Juhoslavia. In *Sprievodca slovenským zahraničím*. BARTALSKA, L. (ed.), Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, pp. 107-132.
- BACOVÁ, V. 2017. *Problem identity v socialnej psychológii*. Available online: <http://www.kvsbk.sav.sk/10rokov/bacova.htm>, (21.11. 2017).
- BARTALSKA, L. 2001. Chorvatsko. In *Sprievodca slovenským zahraničím*. BARTALSKA, L. (ed.), Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, pp. 87-100.
- BORGULA, M. – SVIHRAN, L. 1979. *Tu sa usadíme: Slováci v čabianskej oblasti*. Bratislava: Tatran.
- BOTIK, J. 2007. *Etnická historia Slovenska*. Bratislava: LUC.
- BOTIK, J. – SLAVKOVSKÝ, P. (eds.) 1995. *Encyklopédia ľudovej kultúry Slovenska I, II*. Bratislava: VEDA.
- BREZZINGER, M. (ed.) 2007. *Language diversity Endangered*. Berlin- New York: Mouton de Gruyter.
- DIVICANOVA, A., (ed.) 1996. *Atlas ľudovej kultúry Slovákov v Maďarsku - A magyarországi szlovakok népi kultúrájának atlasza*, Bekesska Caba: VUSM.
- DIVICANOVA, A. 1999. *Jazyk, kultura, spolocenstvo*. Bekesska Caba: VUSM.
- Elements of nationality affiliation of the population, 2011 – Bekescsaba, 2017, Available online: http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tables_regional_04, (21.11.2017).
- FAY, B. 2002. *Soucasna filosofie socialnich vied. Multikulturni pristup*, Praha: SLON.
- FEDIC, D. 2014. Analysis of Huncokars Dialect. In *Ethnologia Actualis*, Vol. 14, no. 2, pp. 105-114, ISSN 1339-7834.
- FILADELFI, S. 2012. Slovenska mensina v krajinach byvaleho Uhorska v období 1711 – 1918. In *Klaudyán: internetovy casopis pro historickou geografii a environmentalni dejiny. Internet Journal of Historical Geography and Environmental History*. Vol. 8–9, No. 1, pp. 26-42. Available online: <http://www.klaudyán.cz>, (21.11.2017).
- FINDOR, A. 2005. Co je „identita“? In *Teoreticke pristupy k identitam a ich prakticke aplikacie. Zbornik zo seminara*, Bratislava, pp. 43-51.
- FISCHMAN, J. A. 1991. *Reversing Language Shift. Theoretical and Empirical Foundations od Assistance to Threatened Language*. Clevedon-Philadelphia Adelaide: Multilingual Matters Ltd.
- GOMBOS, J. 2005. Slovaci v Bekesskej zupe po skončení tureckých vojen a uzavretí mieru v Karlovci. In UHRINOVA, A. - ZILAKOVA, M. (eds.). *Pouzivanie slovenskeho jazyka v Bekesskej zupe*. Bekesska Caba: VUSM, pp. 13-23.
- CHRISTINA, P. 2006. *Vyvoj vyuzitia kulturnej krajiny na severovychodnom okraji Bakonskeho lesa (obce Cafar, Cerna a Jasc)*. In DIVICANOVA, A. – TOTH, A., J. – UHRINOVA, A., (eds.). *Kultura, jazyk a historia Slovákov v Maďarsku: materialy z jubilejnej interdisciplinarnej medzinarodnej vedeckej konferencie z prilezitosti 15. vyrocia zalozenia Vyskumneho ustavu Slovákov v Maďarsku*. Bekesska Caba: VUSM, pp. 344–357.
- CHRISTINA, P. 2009. *Vnimanie krajiny v minulosti – historicka krajina slovenskej enklavy Bekesska Caba dnes*. In *Historicka geografie*, Vol. 35, No. 1, pp. 79–86.
- CHRISTINA, P. 2012. *Pivnica : krajina – clovek – kultura – slovenske enklavy v srbskej Backe*. In AMBRUS, I., M. (ed.). *Svedectva slovenskeho dolnozemskeho bytia: aspekty zo slovenskej dolnozemskej kulturnej historie a kulturnej antropologie. Zbornik prac z rovnomenneho medzinarodneho seminara, ktory sa konal v Nadlaku 16. – 17. marca 2012*. Nadlak: Ivan Krasko, pp. 187–201.

- JANCOVIC, J. 2017. Tri storočia Slovákov v Bekesskej Caba. In *Slovák v Madarsku*. Available online: <http://www.oslovma.hu/index.php/sk/historia/164-historia1-historia1/1348-tri-storocia-slovakov-v-bekeskej-abe>, (21.11.2017).
- IVANISCHEVA, O. 2016. Culture phenomena: lexicographical description issues. In *XLinguae*, Vol. 6, No. 2, pp. 73-89, ISSN 1337-8384.
- KMET, M. 2013. Historiografia dolnozemskejších Slovákov v prvej polovici 20. storočia. Krakow: Spolok Slovákov v Polsku.
- KMET, M. 2010. Historiografia dolnozemskejších Slovákov v 19. storočí. Bekesska Caba: VUSM.
- KMET, M. 2011. Na margo problematiky mytov a stereotypov o Dolnej zemi v slovenskom kultúrnom prostredí. In KOVACOVA, A. (ed.). *Identita, historia a kultura*. Budapest – Bekesska Caba: VUSM, pp. 50-63.
- KMET, M. 2012. Krátke dejiny dolnozemskejších Slovákov. Nadlak: Ivan Krasko.
- KOKAISL, P. et. al. 2014. Po stopách Slováku ve východní Evrope. Polsko, Ukrajina, Madarsko, Rumunsko, Srbsko, Chorvatsko a Černí Hora. Praha: Nostalgie.
- KRAUSS, M. 1992. The world's language in crisis. In *Language*, Vol 68, No. 1, pp. 4-10, ISSN 0097-8507.
- AMBROZY, M. – KRÁLIK, R. – MARTIN, J. G. 2017. Determinism vs freedom: Some ethics-social implications = Determinismo vs libertad: Algunas implicaciones ético-sociales. In *XLinguae*, Vol. 10, No. 4, pp. 48-57. ISSN 1337-8384.
- KONDRLA, P. – KRÁLIK, R. 2016. Authentic being and moral conscience. In *European Journal of Science and Theology*. Vol. 12, No. 4, pp. 155-164. ISSN 1841-0464.
- KOVACOVA, A. 2014. Po stopách slovenskej minulosti Budapešti. Budapest - Bekesska Caba: VUSM.
- KOVACOVA, A. 2011. Z historie pestianskeho slovenskeho evanjelickeho a katolickeho cirkevneho zivota a kultury. In *Cirkevna kultura Slovákov v Madarsku*, VUSM, Bekesska Caba, pp. 78-109.
- KRECH, D. – CRUTCHFIELD, R., S. – BALLACHEY, E., L. 1968. *Človek v spoločnosti*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- LENOVSKÝ, L. 2005. Identity: (Today) a commodity among others (?). In *Filozofia*, Vol. 60, No. 7, pp. 536–541.
- LENOVSKÝ, L. 2017. *Nasi vo svete - Slováci južne od hranice Slovenska II*. Nädlac: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- LENOVSKÝ, L. 2016. *Nasi vo svete - Slováci južne od hranice Slovenska I*. Nädlac: Vydavateľstvo Ivan Krasko.
- National data 2017. 2017. Available online: <https://www.ksh.hu/?lang=en> (20.11.2017).
- SLOBODOVA NOVAKOVA, K. 2014. Study Possibilities of Present-Day Ethnic Revitalization of German Woodsmen in the Little Carpathians. In *Ethnologia Actualis : the Journal of Ethnographical Research*. Vol. 14, No. 2, pp. 97-108. ISSN 1339-7834.
- SLOBODOVA NOVAKOVA, K. 2017. Partnerský a erotický život v špecificky izolovanom horskom prostredí (na príklade spôsobu života nemeckých drevorubáčov v Malých Karpatoch). In CIHAL, P. (ed.). *Erotika v lidovej kultúre*. Uherské Hradiste: Slovenské múzeum v Uherskom Hradisti, pp. 67-78, ISBN 978-80-87671-33-7.
- PAPUCEK, G. – BALAZOVA, E. 2001. Madarsko. In *Spríevodca slovenským zahraničím*, BARTALSKA, L. (ed.), Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, pp. 153–178.
- KONDRLA, P. – PAVLIKOVA, M. 2016. From formal ethics to existential ethics. In *European Journal of Science and Theology*. Vol. 12, No. 3 (2016), pp. 101-111. ISSN 1841-0464.

- Populatia dupa etnie la recensamintele, 2017. Available online: <http://www.insse.ro/cms/files/RPL2002INS/vol4/tabele/t1.pdf> (20.11.2017).
- Population by ethnicity, by towns/municipalities, 2011 Census, 2017. Available online: http://www.dzs.hr/Eng/censuses/census2011/results/htm/E01_01_04/E01_01_04_zup16.html, (20.11.2017).
- REERSHEMIUS, G. 2009. Post- Vernacular Language Use on a Low German Linguistic Community. In *Journal of German Linguistic*, Vol 21, No. 2, pp. 131-147, ISSN 1470-5425.
- РЕЗУЛТАТИ ПОПИСА СТАНОВНИШТВА, ДОМАЋИНСТАВА И СТАНОВА У РЕПУБЛИЦИ СРПСКОЈ 2013 ГОДИНЕ, децембар 2016. 2017. Available online: <http://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Nacionalna%20priпадnost-Ethnicity.pdf>, (20.11.2017).
- SATAVA, L. 1994. *Narodnostni mensiny v Evrope*. Encyklopedicka prirucka, Praha: Ivo Zelezny.
- SATAVA, L. 2013. *Etnicita a jazyk. Teorie, praxe, trendy: citanka textu*, Brno: Tribun EU.
- SATAVA, L. 2017. „Novi mluvci“ v kontextu mensinových jazyku v Evrope a revitalizacnich snah. In *Narodopisni revue*, Vol. 27, No. 4, pp. 323-330. ISSN 0862-8351.
- STEFANKO, O. 2001. Rumunsko. In *Sprievodca slovenskym zahraničim*, BARTALSKA, L., (ed.), Bratislava: Dom zahraničných Slovákov, pp. 233–252.
- SUTAJ, S. 2005. Československe statne občianstvo Slovákov presídlených z Maďarska. In *Človek a spoločnosť. Internetový časopis pre povodné, teoretické a výskumné štúdie z oblasti spoločenských vied*. Vol. 8, No. 1, Available online: <http://www.saske.sk/cas/archiv/1-2005/sutaj.html>, (20.11.2017).
- Tri typy slovenských narodnostných škôl v Maďarsku. *Celostatná slovenská samospráva v Maďarsku*, 2015. Available online: <http://www.slovaci.hu/index.php/sk/kolstvo/65-tri-typyslovensk-ch-narodnostn-ch-k-l-v-ma-arsku>
- TUSKOVA, T. 2016. *Slovenský jazyk v univerzitnom bilingválnom prostredí. Bekesska Caba: Vyskumny ustav Slovákov v Maďarsku*.
- TUSKOVA, T. 2010. *Obraz o kulturných atitudách mladých Slovákov v maďarskom prostredí*. In *Jazyk a komunikácia v súvislostiach III*. Bratislava: Univerzita Komenského, pp. 227-232.
- TUSKOVA, T. 2011. *Ciastkové výsledky výskumu v kruhu mladých Slovákov v maďarskom prostredí*. In *Profesorul Corneliu Barborica la a 80-a Aniversare*, ANOCA, M., D., (ed.). Bucurest: Univerzita v Bukuresti, pp. 263-275.
- UHRINOVA, A. 2008. *Najdôležitejšie faktory zachovania slovenského jazyka v Maďarsku*. In *Slovenčina v mensinovom prostredí. Štúdie z II. medzinarodnej konferencie Vyskumneho ustavu Slovákov v Maďarsku*, HORNOKOVA, A. - TOTĤ, A., J., (eds.), Bekesska Caba: VUSM, pp. 71-90.
- UHRINOVA, A. 2006. *O projekte Slovenský jazyk v Maďarsku*. In *Kultúra, jazyk a história Slovákov v Maďarsku: materiály z jubilejnej interdisciplinárnej medzinarodnej vedeckej konferencie z príležitosti 15. výročia založenia Vyskumneho ustavu Slovákov v Maďarsku*, DIVICANOVA, A. - TOTĤ, A., J. - UHRINOVA, A. (eds.), Bekesska Caba: VUSM, pp. 226-230.

Words: 7688

Characters: 57 370 (31,87 standard pages)

prof. PhDr. Ladislav Lenovský, PhD.
Department of Ethnology and World Studies
Faculty of Arts
Ss. Cyril and Methodius University in Trnava
Nám. J. Herdu 2, Trnava
Slovak Republic
ladislav.lenovsky@ucm.sk